

ANTROPOTSENTRIK PARADIGMADAGI LINGVISTIK TAFAKKURNING O'ZIGA XOSLIGI

N.B.Raximova¹ 

Mas'ul muallif: Raximova Nargiza
Baxshullayevna, Buxoro davlat
universiteti mustaqil izlanuvchisi.

e-mail:
n.scienceofworld@gmail.com

Accepted: 27 Avgust 2026
Published: 27 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Raximova, N. B.
ANTROPOTSENTRIK
PARADIGMADAGI LINGVISTIK
TAFAKKURNING O'ZIGA XOSLIGI /
N. B. Raximova // Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
— 2026. — T. 8, № 1. — B.
266–270.

1. Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada antropotsentrik paradigma doirasida lingvistik tafakkurning o'ziga xos xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tilning inson tafakkuri, dunyoqarashi, milliy-madaniy tajribasi va kognitiv faoliyati bilan uzviy bog'liqligi yoritilib, insonning olamni idrok etishi hamda konseptuallashtirish jarayonida tilning o'zni ochib beriladi. Shuningdek, antropotsentrik yondashuv asosida til birliklarining kognitiv, lingvomadaniy, pragmatik va kommunikativ xususiyatlari hamda "inson – tafakkur – madaniyat" munosabatlarining o'zaro aloqadorligi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: antropotsentrizm, antropotsentrik paradigma, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, lingvopragmatika, olam manzarasi, mifologema, lisoniy shaxs, dunyoqarash, ma'naviyat, milliy mentalitet.

СПЕЦИФИКА ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются специфические особенности лингвистического мышления в рамках антропоцентрической парадигмы. Раскрывается неразрывная связь языка с мышлением человека, его мировоззрением, национально-культурным опытом и когнитивной деятельностью, а также определяется роль языка в процессе восприятия и концептуализации человеком окружающего мира. Кроме того, на основе антропоцентрического подхода рассматриваются когнитивные, лингвокультурологические, прагматические и коммуникативные особенности языковых единиц, а также взаимосвязь отношений «человек – мышление – культура».

Ключевые слова: антропоцентризм, антропоцентрическая парадигма, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, лингвопрагматика, картина мира, мифологема, языковая личность, мировоззрение, духовность, национальный менталитет.

THE SPECIFIC FEATURES OF LINGUISTIC THINKING WITHIN THE ANTHROPOCENTRIC PARADIGM

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the specific features of linguistic thinking within the anthropocentric paradigm. It highlights the inseparable relationship between language and human thinking, worldview, national and cultural experience, and cognitive activity, while also revealing the role of language in the processes through which individuals perceive and conceptualize the world. Furthermore, based on the anthropocentric approach, the study examines the cognitive, linguocultural, pragmatic, and communicative characteristics of linguistic units, as well as the interrelationship within the "human – thinking – culture" framework.

Keywords: anthropocentrism, anthropocentric paradigm, cognitive linguistics, linguoculturology, linguopragmatics, worldview, mythologeme, linguistic personality, outlook, spirituality, national mentality.

Kirish. XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr tilshunosligida til hodisalarini faqat ichki strukturaviy qonuniyatlar asosida o'rganishdan inson omiliga yo'naltirilgan tadqiqotlarga o'tish kuchaydi. Natijada tilni insonning tafakkuri, dunyoqarashi, madaniy tajribasi, kommunikativ faoliyati va ijtimoiy mavjudligi bilan uzviy aloqada tadqiq etuvchi antropotsentrik paradigma zamonaviy tilshunoslikning yetakchi metodologik yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu paradigma markazida tilning o'zi emas, balki til orqali olamni idrok etuvchi, konseptuallashtiruvchi va o'z munosabatini ifodalovchi inson turadi. Shu jihatdan antropotsentrik yondashuv til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yaxlit tizim sifatida tadqiq etish imkonini beradi.

Antropotsentrik paradigma doirasida lingvistik tafakkur masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Lingvistik tafakkur insonning borliq haqidagi bilimlarini til vositalari orqali shakllantirish, tartibga solish, ifodalash va kommunikativ jarayonda uzatish bilan bog'liq kognitiv hodisadir. Inson tashqi olamni shunchaki aks ettirmaydi, balki uni o'zining ijtimoiy tajribasi, milliy-madaniy qadriyatlari, mavjud bilimlari va lisoniy imkoniyatlari

asosida qayta idrok etadi. Natijada borliqning obyektiv xususiyatlari inson ongida muayyan konsept, kategoriya va obrazlar tizimi shaklida namoyon bo'ladi.

Metodologiya. Til va tafakkur munosabatlari antropotsentrik tadqiqotlarda "inson – til – tafakkur – madaniyat" tizimi doirasida izohlanadi. Til insonning tayyor fikrlarini ifodalovchi vositagina emas, balki bilimlarni kategoriyalashtirish va konseptualashtirishda faol ishtirok etuvchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Muayyan xalq tilida mavjud leksik birliklar, frazeologizmlar, metaforalar, o'xshatishlar, ramzlar va boshqa lingvomadaniy birliklarda shu xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari, urf-odatlar va olamga munosabati aks etadi. Shu sababli lingvistik tafakkurni o'rganish milliy lisoniy ongning o'ziga xos jihatlarini aniqlash imkoniyatini ham yaratadi.

Antropotsentrik paradigma kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, lingvopragmatika, psixolingvistika, sotsiolingvistika kabi zamonaviy yo'nalishlarning o'zaro integratsiyasi bilan xarakterlanadi[1]. Kognitiv tilshunoslik inson ongida bilimlarning shakllanishi va lisoniy ifodalanishini o'rgansa, lingvokulturologiya til birliklarida mujassamlashgan madaniy mazmunni tadqiq etadi. Lingvopragmatika esa nutqiy faoliyatda so'zlovchining maqsadi, kommunikativ strategiyasi, baholashi va adresatga ta'sir ko'rsatish mexanizmlarini tahlil qiladi. Mazkur yo'nalishlarning umumiy nuqtasi inson omilining til hodisalarini tushuntirishdagi ustuvorligidir.

Lingvistik tafakkurning muhim xususiyatlaridan biri uning milliy-madaniy xarakterga egaligi bilan belgilanadi. Bir xil obyektiv voqelik turli lingvomadaniy jamoalarda turlicha kategoriyalashtirilishi va lisoniy ifodalanishi mumkin. Chunki insonning olam haqidagi tasavvurlari tarixiy xotira, an'analar, diniy-mifologik qarashlar, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy tajriba ta'sirida shakllanadi. Natijada har bir til jamoasiga xos lisoniy olam manzarasi vujudga keladi. Mazkur manzara milliy mentalitetning tilda aks etishi va avloddan avlodga uzatilishining muhim shakllaridan biridir. Bu jarayonda lisoniy shaxs tushunchasi ham antropotsentrik paradigmaning markaziy kategoriyalaridan biri sifatida maydonga chiqadi. Lisoniy shaxs muayyan til tizimidan foydalanuvchi individgina emas, balki milliy-madaniy tajriba, qadriyatlar va kommunikativ me'yorlarni o'z nutqida namoyon etuvchi subyekt sifatida tushuniladi. Uning nutqida individual dunyoqarash bilan ijtimoiy va milliy tafakkur elementlari o'zaro uyg'unlashadi. Shu sababli muallif nutqi, badiiy matn, kundalik muloqot va boshqa diskurs turlarini antropotsentrik jihatdan o'rganish insonning lisoniy olam manzarasini aniqlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, mifologema, konsept, stereotip, ramz va metafora kabi birliklar lingvistik tafakkurning madaniy hamda kognitiv qatlamlarini ochib beruvchi muhim vositalardir[2]. Ular orqali jamoaviy xotira, tarixiy tajriba va qadriyatlar til tizimida mustahkamlanib, kommunikativ jarayonda qayta faollashadi. Shu jihatdan lingvistik tafakkur individual kognitiv faoliyat bilan chegaralanmay, balki jamiyatning ijtimoiy-madaniy tajribasini o'zida mujassamlashtiruvchi ko'p qatlamli hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Tilshunoslik fanining rivojlanishi doimo uning bir-biriga bog'liq bo'lgan bilim sohalar bilan o'zaro ta'siriga tayangan. Ijtimoiy ong taraqqiyoti til hodisalariga yangicha nuqtayi nazarlar bilan qarash, ularni yangi ilmiy konseptsiyalari va zamonaviy metodlar bilan tadqiq etish zaruratini yuzaga keltirdi. Shunga ko'ra keyingi davrlarda tilning inson hayotidagi mohiyatini chuqurroq va yanada ko'proq bilishga, til hodisalarini insonning ijtimoiy-iqtisodiy, ruhiy-madaniy hayoti bilan o'zaro bog'liq holda o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tilshunoslik poetikasidagi antropotsentrizm "tekis" tizim g'oyasini nutqni ishlab chiqaruvchi va nutqni idrok etuvchi sub'ektlarning chiziqli bo'lmagan mohiyati g'oyasi bilan almashtirishni anglatadi.

Mavzuga oid ma'lumotlar jahon tilshunosligi ilmiy ishlarida mavjud. Jumladan, R.Beaugrande, Ch.L. Fillmore, M.Gregory, S.Carroll, M.A. Halliday, S.Levin, D.Mack, D.Schiffman, D.Tannen, H.E.Hamiltonlarning dissertatsiya va maqolalarida qimmatli fikrlar ifodalangan. Rus olimlaridan L.N.Churilina, O.K.Klimenko, V.Yu.Apressian, L.G.Babenko, Yu.V.Kazarin, N.S.Bolotnova, O.P.Vorovyeva, Yu.V.Kozarin, V.V.Krasnits, E.S.Kubryakova, G.R.Derjavina, N.V. Klubina kabilar mavzuga yaqin tadqiqotlarni amalga oshirganlar.

Har bir millatning madaniyati, urfodatlar, turmush tarzi kabi o'ziga xos jihatlari uning tili va adabiyotida keng ko'lamda namoyon bo'ladi[3]. Til hodisalarini o'rganishga zamonaviy antropotsentrik yondashuv til va madaniyatni semiotik aloqador shakllanishlar sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bugungi kunda o'zbek olimlari tomonidan ham antropotsentrizm doirasida kognitiv tilshunoslik, lingvopragmatika va lingvomadaniy shunoslik masalalarini yorituvchi ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda, konseptualashtirish va kategoriyalashtirish, konseptlar nazariyasi, intertekstuallik, lisoniy shaxs, freymli semantika, ilgari surish nazariyasi doirasida olib borayotgan ilmiy ishlari buning yaqqol dalilidir.

Ma'lumki, dastlabki dunyoqarash shakli bo'lgan mifologik dunyoqarash zamirida tabiatdagi barcha jonsiz narsalar jonli ekanligi ta'kidlangan, ularga nisbatan kishilarning noto'g'ri munosabatda bo'lishi xudolarni insonlardan g'azablanishiga olib kelgan, natijada insonlar boshiga turli darajadagi kulfatlar yog'ilgan, degan qarashlar shakllangan. Dunyo tabiiy-ilmiy manzarasining dastlabki asosi sifatida miflar amal qilgan.

Dunyo, insoniyat, odamning paydo bo'lishi haqidagi qadimgi sodda hikoyalar ilmda "mif" deb ataladi. Mif (yunoncha mythos – so'z, afsona, rivoyat) so'zi lug'atda "Qadimgi kishilarning borliq olam haqidagi ibtidoiy tasavvurlari majmui bo'lib, koinotning yaratilishi, inson, o'simliklar va hayvonot dunyosining vujudga kelishi, samoviy jismlarning paydo bo'lishi, tabiiy hodisalarning sabablari va mohiyati, afsonaviy qahramonlar, ma'budalar va ilohlar to'g'risidagi e'tiqodiy qarashlarni o'z ichiga oladi"[4], - deb izohlangan. Dunyo xalqlari miflarini folklorshunoslik quyidagi ko'rinishlarda tasnif etadi:

- 1) Ibtido haqidagi miflar (olamning yaratilishi va yerdagi hayotning paydo bo'lishi haqidagi miflar);
- 2) Samoviy miflar (osmon jismlari va tabiat hodisalarining paydo bo'lishi haqidagi miflar);
- 3) antropogenik miflar (g'ayrioddiy xislatlarga ega bo'lgan afsonaviy peronajlar haqidagi miflar – masalan, Gerakl, Gelgamiş, Dorok'z, Ozitqi, Albasti, Alanqasar, Hubbi haqidagi miflar);

4) kult miqlar (muayyan e'tiqodiy ishonchlar bilan bog'liq miqlar, masalan hosildorlik kulti, suv kulti, o'simlik kulti, olov kuti haqidagi miqlar);

5) totemistik miqlar (totem-ajdod haqidagi qadimgi tasavvurlar asosida kelib chiqqan miqlar);

6) kalendar miqlar (yil, oy, kun hisobi bilan bog'liq miqlar – masalan : Ayamajuz, ahman-dahman, chilla, to'qson hisobi, bilan bog'liq miqlar);

7) o'lib-tiriluvchi tabiat kulturelari haqidagi miqlar Go'ro'g'li dostoni, Go'ro'g'li, Rayhon poshsho, Hiloloy, Zaydinoy obrazlari asosida turuvchi miqlar

8) animistik miqlar, jon haqidagi tabiatdagi barcha narsalarning, butun borlikning joni haqidagi tasavvurlar ifoda topgan miqlar);

9) manistik miqlar ajdodlar homiyligi haqidagi miqlar) dualistik miqlar ezgulik va yovuzlik kuchlari o'rtasidagi kurash haqidagi asotiriy qarashlarni o'zida aks ettiruvchi miqlar);

10) esxatologik miqlar olamning intihosi, oxir zamon to'g'risidagi miqlar[5].

Inson omilini nazarda tutuvchi antroposentrik paradigma orqali til hodisalarini o'ziga xos triadalar, til-inson-kommunikatsiya, til-inson-tafakkur, til-inson-madaniyat prizmasida ko'rib chiqish tilni o'rganishda muhim ahamiyatga egadir.

Zotan, birinchidan, tilning ko'p qirraliligi inson, uning bilim va tajribasi mahsuli inson tilidir, ikkinchi tomondan esa, til insonni, uning fikrlash va tafakkur qilish va aqliy salohiyatini bilish vositasidir. Qayd qilish joizki, antroposentrizm tamoyili tabiiy ravishda fanlararo aloqadorlik yondashuvini, ichki tilshunoslik doirasidan inson va uning faoliyati makoniga chiqishni taqozo etadi[6]. Badiiy matnni o'rganish uchun muhim bo'lgan antroposentrik yondashuv uni lingvopersonologiya, matn lingvistikasi, kommunikativ tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik, lingvokonseptologiya va lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan kompleks, fanlararo tahlil qilishni nazarda tutadi.

Qadimgi epos namunalari misolida antroposentrik talqinlariga oid ifodalarning badiiy – estetik xususiyatlari, tilshunoslik an'analarning taraqqiyot qonuniyatlari, har bir xalqning milliy mintaliteti, tarbiyaviy g'oyalarning inson omili sifatidagi badiiy tasviri alohida ta'kidlanishi bilan belgilanadi[7].

Tadqiqot mavzusini yoritishda qiyosiy – tipologik, analitik, transformatsion, matnli, kontekstual izohli, etimologik, morfemik va qiyosiy tahlil, kognitiv – konseptual va psixanalitik metodlardan foydalanilgan.

Natijalar. Tadqiqot doirasida antroposentrik paradigma asosida lingvistik tafakkurning shakllanishi va namoyon bo'lish xususiyatlarini tahlil qilish natijasida til hodisalarini inson omilidan ajratilgan holda o'rganish ularning mazmuni, kognitiv va madaniy mohiyatini to'liq ochib bera olmasligi aniqlandi. Antroposentrik yondashuv tilni insonning bilish faoliyati, tafakkuri, kommunikativ ehtiyojlari, tarixiy tajribasi va milliy-madaniy qadriyatlarini birlashtiruvchi murakkab tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi. Tadqiqot materialida ham til hodisalarini "til – inson – kommunikatsiya", "til – inson – tafakkur" va "til – inson – madaniyat" munosabatlari asosida tahlil qilish zarurligi ilgari surilgan.

Tahlil natijalariga ko'ra, lingvistik tafakkurning birinchi muhim belgisi uning kognitiv-konseptual xususiyati ekanligi belgilandi. Inson borliqni bevosita aks ettirish bilangina cheklanmaydi, balki tashqi olam haqidagi ma'lumotlarni mavjud bilim va tajribasi asosida kategoriyalashtiradi, konseptualashtiradi va lisoniy birliklar orqali ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan, til tayyor fikrlarni ifodalash vositasi bo'lish bilan birga, inson bilimlarini tartibga soluvchi hamda olamning konseptual modelini shakllantirishda ishtirok etuvchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Ikkinchi muhim natija lingvistik tafakkurning milliy-madaniy xususiyatga ega ekanligi bilan bog'liq. Har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, turmush tarzi, urf-odatlar va qadriyatlarining uning tilida o'ziga xos shaklda aks etadi. Natijada obyektiv borliq universal xususiyatlarga ega bo'lsa-da, uni idrok etish va lisoniy ifodalash turli lingvomadaniy jamoalarda muayyan farqlarga ega bo'ladi. Tadqiqot materialida ham har bir millatning madaniyati, urf-odatlar va turmush tarziga xos xususiyatlar uning tili va adabiyotida namoyon bo'lishi qayd etilgan.

Uchinchi natija sifatida lingvistik tafakkurning ko'p qatlamli va integrativ tabiati aniqlandi. Kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, lingvopragmatika, psixolingvistika va sotsiolingvistikaning tadqiqot obyektlari turlicha bo'lishiga qaramasdan, ularni inson omiliga asoslangan umumiy metodologik tamoyil birlashtiradi. Kognitiv tilshunoslik bilimlarning ongda shakllanishi va til orqali obyektivlashishini, lingvokulturologiya lisoniy birliklarning madaniy semantikasini, lingvopragmatika esa insonning kommunikativ maqsadi va nutqiy strategiyalarini o'rganadi.

Tadqiqot davomida lisoniy shaxs lingvistik tafakkurning individual va ijtimoiy tomonlarini birlashtiruvchi asosiy antroposentrik kategoriya ekanligi ham belgilandi. Lisoniy shaxsning nutqida individual bilim va tajriba bilan bir qatorda milliy mentalitet, ijtimoiy qadriyatlar va kommunikativ me'yorlar ham namoyon bo'ladi. Shu sababli badiiy matn yoki muallif nutqini o'rganishda faqat grammatik va semantik tahlil bilan chegaralanmasdan, matn yaratuvchi shaxsning konseptual olami va madaniy tajribasini ham hisobga olish zarur.

Shuningdek, konsept, mifologema, stereotip, ramz va metafora singari birliklar lingvistik tafakkurning kognitiv-madaniy mazmunini aniqlashda muhim vosita vazifasini bajarishi aniqlandi. Mazkur birliklar orqali tarixiy va jamoaviy tajriba tilda saqlanadi hamda yangi kommunikativ vaziyatlarda qayta faollashadi[8]. Demak, lingvistik tafakkur faqat individual ong faoliyatining natijasi emas, balki avlodlar davomida shakllangan ijtimoiy-madaniy bilimlarni saqlash va uzatish mexanizmi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Tahlillar lingvistik tafakkurning muhim belgilaridan biri uning konseptualashtiruvchi va kategoriyalashtiruvchi xususiyatga egaligini ko'rsatadi. Inson borliqdagi predmet va hodisalarini bevosita aks ettirish bilangina cheklanmay, ularni mavjud bilimlari, tajribasi va qadriyatlarini asosida mazmunan qayta ishlaydi. Til esa ushbu jarayon natijalarini konseptlar, nominativ birliklar, metaforalar, ramzlar, frazeologizmlar va boshqa lisoniy shakllarda mustahkamlaydi.

Muhokama. Olingan natijalar antropotsentrik paradigmaning an'anaviy strukturaviy yondashuvdan asosiy farqi tadqiqot markaziga inson omilini olib chiqishida ekanligini ko'rsatadi. Strukturaviy tahlilda til birliklarining tizim ichidagi munosabatlari ustuvor bo'lsa, antropotsentrik tadqiqotda "nima ifodalangan?" degan savol bilan bir qatorda "kim tomonidan?", "qanday tafakkur va madaniy tajriba asosida?", "qanday kommunikativ maqsadda?" kabi savollar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli antropotsentrizm tilshunoslikni boshqa fanlar bilan integratsiyalashishga olib keluvchi metodologik asos sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot materialida ham antropotsentrik yondashuv lingvopersonologiya, matn lingvistikasi, kommunikativ va kognitiv tilshunoslik, lingvokonseptologiya hamda lingvomadaniyatshunoslik asosidagi kompleks tahlilni talab qilishi ta'kidlangan.

Mazkur yondashuvda lingvistik tafakkur – konseptualizatsiya – lisoniy olam manzarasi o'rtasida uzviy munosabat mavjud. Inson olamni idrok etar ekan, obyekt va hodisalarni shunchaki nomlamaydi, balki ularga muayyan mazmun, baho va assotsiativ xususiyatlarni yuklaydi. Ushbu mazmun til birliklarida mustahkamlanib, vaqt o'tishi bilan lingvomadaniy jamoaning umumiy bilim fondiga kiradi. Natijada til bir tomondan shaxsiy tafakkurning ifoda vositasi bo'lsa, ikkinchi tomondan jamoaviy tafakkurning tarixiy xotirasini saqlovchi vositaga aylanadi.

Ayniqsa, mifologemalarni antropotsentrik jihatdan tadqiq qilish mazkur fikrni chuqurlashtiradi. Mifologik dunyoqarash insoniyatning borliq, tabiat va o'z mavjudligini anglashga qaratilgan dastlabki tafakkur shakllaridan biri bo'lgan. Miflarda tabiat hodisalari, insonning kelib chiqishi, ezgulik va yovuzlik, hayot va o'lim singari universal tushunchalar muayyan madaniyatga xos obrazlar vositasida konseptualashtirilgan. Tadqiqot materialida miflarning ibtidoiy, samoviy, antropogenik, kult, totemistik, kalendar, animistik, manistik va esxatologik kabi ko'rinishlarga ajratilishi ham ularning insonning borliqni anglash jarayoni bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi.

Bundan kelib chiqadiki, mifologema oddiy tarixiy yoki folklor elementi sifatida emas, balki jamoaviy tafakkurning lisoniy-madaniy modeli sifatida o'rganilishi mumkin. Mifologik obrazlar keyingi davr badiiy tafakkurida metafora, ramz, o'xshatish va boshqa lisoniy shakllarda yangicha mazmun kasb etadi[9]. Shu sababli qadimgi epos namunalari antropotsentrik tahlil uchun muhim material bo'lib, ularda xalqning milliy mentaliteti, tarbiyaviy ideallari va inson haqidagi tasavvurlari badiiy shaklda mujassamlashadi.

Muhokama natijasida yana bir muhim masala — lingvistik tafakkurning individual va jamoaviy tabiatining dialektik birligi namoyon bo'ladi. Har bir lisoniy shaxs o'ziga xos individual nutq va tafakkur xususiyatlariga ega, biroq u foydalanayotgan til, konseptlar, ramzlar va stereotiplar ijtimoiy-madaniy tajriba mahsulidir. Demak, inson tildan foydalanish orqali nafaqat o'z individual fikrini ifodalaydi, balki muayyan lingvomadaniy hamjamiyatning tarixiy tajribasini ham qayta faollashtiradi. Bu esa lisoniy shaxsni individual va milliy-madaniy tafakkur kesishgan nuqta sifatida baholash imkonini beradi.

Tadqiqotda qo'llangan qiyosiy-tipologik, kontekstual, kognitiv-konseptual, etimologik va boshqa tahlil usullarining uyg'unligi ham antropotsentrik paradigmaning fanlararo xususiyatiga mos keladi. Ayniqsa, badiiy matnni tahlil qilishda alohida til birligining lug'aviy ma'nosini aniqlashning o'zi yetarli emas; uning muallif konsepsiyasidagi o'rni, milliy-madaniy semantikasi, kontekstual vazifasi va adresat tomonidan idrok etilish xususiyatlarini birgalikda hisobga olish talab etiladi.

Umuman, natijalar muhokamasi antropotsentrik paradigmadagi lingvistik tafakkurni "inson → idrok → konseptualashtirish → lisoniy ifoda → madaniy mustahkamlanish → kommunikativ qayta faollashuv" shaklidagi uzviy jarayon sifatida talqin qilish mumkinligini ko'rsatadi. Bunday model tilning nafaqat kommunikativ vosita, balki insonning borliqni bilishi, milliy-madaniy tajribani saqlashi va uni keyingi avlodlarga yetkazishini ta'minlovchi kognitiv-madaniy mexanizm ekanligini asoslashga xizmat qiladi.

Xulosa. Antropotsentrik paradigma doirasida lingvistik tafakkurni o'rganish tilning inson hayotidagi funksiyalarini kengroq ilmiy nuqta nazardan anglash imkonini beradi. Ushbu yondashuvda til mustaqil va yopiq belgilar tizimi sifatida emas, balki insonning bilish faoliyati, madaniy tajribasi, dunyoqarashi va kommunikativ ehtiyojlari bilan bog'liq murakkab ijtimoiy-kognitiv hodisa sifatida talqin etiladi. Shuning uchun lingvistik tafakkurning shakllanishida lisoniy, kognitiv, madaniy, ijtimoiy va pragmatik omillar bir-biri bilan uzviy aloqada faoliyat ko'rsatadi.

Lingvistik tafakkur ayni paytda milliy-madaniy tabiatga ega. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlar, urf-odatlar va milliy mentaliteti uning tilida muayyan shaklda obyektivlashadi. Shu sababli lisoniy olam manzarasi umuminsoniy bilimlarni aks ettirish bilan birga, muayyan lingvomadaniy hamjamiyatga xos dunyoni idrok etish usullarini ham namoyon qiladi. Konsept, mifologema, stereotip va ramz kabi hodisalar ushbu milliy-madaniy mazmunni aniqlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Antropotsentrik paradigma nuqtai nazaridan lisoniy shaxs til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni yuzaga chiqaruvchi markaziy subyektlar hisoblanadi. Inson til birliklarini shunchaki qo'llamaydi, balki ular orqali o'z bilimlari, baholari, maqsadlari va dunyoqarashini namoyon etadi. Demak, nutqiy faoliyatda shaxsning individual xususiyatlari bilan jamiyatning jamoaviy lisoniy-madaniy tajribasi birlashadi.

Shunday qilib, antropotsentrik paradigmadagi lingvistik tafakkurning o'ziga xosligi inson – tafakkur – til – madaniyat munosabatlarining yaxlit tizimida namoyon bo'ladi. Ushbu yondashuv til birliklarining nafaqat semantik va grammatik xususiyatlarini, balki ularning ortida turgan kognitiv mexanizmlar, milliy-madaniy mazmun, qadriyatlar va kommunikativ maqsadlarni ham aniqlash imkonini beradi. Kelgusida mazkur muammoni muayyan til materiallari, badiiy va publitsistik diskurs, mualliflik korpuslari hamda qiyosiy lingvomadaniy tadqiqotlar asosida o'rganish antropotsentrik tilshunoslikning nazariy va amaliy imkoniyatlarini yanada kengaytirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – Москва : Наука, 1987. – 264 с.
- [2] Маслова, В. А. Лингвокультурология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. А. Маслова. – Москва : Академия, 2001. – 208 с.
- [3] Чурилина, Л. Н. Антропоцентризм художественного текста как принцип организации его лексической структуры : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Л. Н. Чурилина. – Санкт-Петербург, 2003.
- [4] Ўзбек тилининг изоҳли луғати : 5 жилдли. – 2-жилд. – Тошкент : Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 602–603.
- [5] Jo'rayev, M. O'zbek mifologiyasi va arab folklori / M. Jo'rayev, Sh. Shomusarov. – Toshkent : Fan, 2001. – 136 b.
- [6] Begmatov, E. Antroponimlar – antropotsentrik tadqiq obyekti / E. Begmatov // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2013. – № 3. – B. 35–39.
- [7] Xudoynazarov, I. Antroponimlarning til-lug'at tizimidagi o'rni va ularning semantik-uslubiy xususiyatlari (Ergash Jumanbulbul dostonlari asosida) : filol. fan. nomz. ... diss. / I. Xudoynazarov. – Buxoro, 1998. – 134 b.
- [8] Mamatov, A. Tilga kognitiv yondashuvning mohiyati nimada? / A. Mamatov // O'zbek tilshunosligining dolzarb muammolari. – Toshkent, 2012.
- [9] Mahmudov, N. Tilning so'z xazinasini va olamning lisoniy manzarasi / N. Mahmudov // So'z san'ati. – 2018. – № 1. – B. 18–27.

